

Agnieszka Gromkowska-Melosik, *Edukacja i (nie)równość społeczna kobiet. Studium dynamiki dostępu*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2011, 516 s.

Atorka recenzowanej książki jest profesorem Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zanim ukazała się jej najnowsza rozprawa, opublikowała dwie monografie: *Kobiecość w kulturze globalnej. Rekonstrukcje i reprezentacje* (Poznań 2002) oraz *Ściagi, plagiaty, fałszywe dyplomy. Studium z socjopatologii edukacji* (Gdańsk 2007), które są niezwykle spójne z recenzowanym tu tekstem. Spiralnie i komparatystycznie pogłębia podejmowane przez siebie problemy badawcze, konsekwentnie poszerzając wiedzę o dyskursach kobiecości nie tylko we współczesnej nam kulturze. Nie ma miejsca w jej książkach uproszczona rekonstrukcja idei dotyczących kobiecości i związanych z nimi praktyk kulturowych, gdyż potrafi znakomicie konstruować historycznie, społecznie i politycznie uwarunkowaną wiedzę, dociekając esencji czy też kulturowego rdzenia interesującego ją fenomenu.

Niezwykle interesująco poznańska profesor pedagogiki odsłania sposób odczytywania źródeł naukowych na ten temat, w tym wielu sprzecznych ze sobą interpretacji społecznych. To tylko przyjęta przez nią perspektywa docieklivego przenikania do istoty kontekstualizowanych dyskursów sprawia, że pojawiające się na ich tle prowokacyjne często pytania znajdują rzeczową, udokumentowaną przywołanymi wynikami badań, odpowiedź w języku nauk społecznych. Rozprawy A. Gromkowskiej-Melosik są nie tylko diagnozą, interpretacją czy dekonstrukcją mitów, stereotypów, różnego rodzaju (o-)presji, niepokojów, wartości czy uprzedzeń kulturowych wobec kobiet w różnych społeczeństwach i kulturach, ale zarazem przyczyniają się do budowania dzięki tak konstruowanej myśli pedagogicznej tego, co prof. Bogdan Suchodolski określał mianem *imperium hominis*.

Upomnienie się językiem de- i rekonstrukcji dyskursów publicznych oraz naukowych o godność kobiety jest dowodem na możliwe spełnianie przez nauki pedagogiczne funkcji społecznej, emancypacyjnej. Sposób prowadzonych badań jest przy tym niezwykle spójny metodologicznie, bowiem A. Gromkowska-Melosik rzetelnie opisuje i wyjaśnia przyjęty przez siebie warsztat metodologiczny, jaki – dla większości jej badań – stanowiła metoda analizy tekstów i ich interpretacji. Potrafi być przy tym – jak mało kto – „poza” lub „ponad tekstem”, by dokonać na nim poprawnej naukowo analizy.

Warto dostrzec i docenić takie podejście badawcze, dzięki któremu „prze-pisując” wybrany przez siebie tekst, w trakcie jego czytania, percepcji, sama nadawała mu nowe znaczenia. One właśnie są wkładem w naukę jako wyraz epistemologicznej (subiektywistyczno-obiektywistycznej) rzetelności. Zawsze w swoich interpretacjach odwołuje się do określonych teorii, tak więc jej interpretacje nie są publicystyką, ale misternie (re-)konstruowaną wiedzą kolejnych pokoleń badaczy o interesującym ją fenomenie. Potrafi przy tym interpretować teksty zarówno z per-

spektywy teorii feministycznych, jak i pedagogiki krytycznej współczesnej neolewicy, pilnując, by nie doszło w tym procesie do nieuprawnionego nakładania się ich na siebie.

Jestem zwolennikiem tak uczciwej naukowo analizy, którą A. Gromkowska-Melosik słusznie demistyfikuje, wskazując, że każdy sposób pisania tekstu naukowego ma nieuchronnie osobisty charakter. Trzeba jednak wiedzieć, jak posługiwać się umiejętnością kodowania i dekodowania tekstów kulturowych, by ten proces nie był obciążony „intencyjnymi” lub „preferowanymi” przez nią znaczeniami. Sposób pisania tej autorki jest nasycony niezwykle szacunkiem, jaki okazuje w stylistyce i zakresie narracji swoim czytelnikom. Czasami nabiera on charakteru metaforycznego, a czasami literackiego.

Sama będąc matką, zapewne z własnej perspektywy życiowej podjęła w swojej najnowszej monografii problem macierzyństwa kobiet-naukowców w kontekście uwarunkowań ich potencjalnego sukcesu zawodowego. Konfrontuje presję wobec kobiet z współczesnym dyskursem feministycznym, prezentując nam kontrowersje i spory wokół problemu udziału kobiet na rynku pracy oraz wynikających z tego zmian w ich osobistym życiu. Dla pedagogiki społecznej niezwykle ważne jest odsłonięcie na tym tle paradoksów rodziny i macierzyństwa, jakie pojawiają się w wyniku zastawionej na kobiety swoistej „pułapki równości”. Ta kwestia staje się zresztą kluczową w jej dysertacji, którą zatytułowała: *Edukacja i (nie)równość społeczna kobiet. Studium dynamiki dostępu*.

Jest to rozprawa odsłaniająca, jak znakomicie można opanować nie tylko metodę analizy tekstów i dyskursów naukowych, ale także bardzo czasochłonną i wymagającą procedurę badań jakościowych, które powinny być osadzone w teorii nierówności społecznych. Słusznie pisze w swojej pracy, że „(...) równość, jaką miała zapewnić koedukacja, jest pozorna i w praktyce służy potwierdzaniu dyskryminacji kobiet oraz dominacji mężczyzn” (s. 90). Paradoksalnie, niespełniony – w swoich założonych funkcjach – oświeceniowy projekt wyrównywania szans edukacyjnych dziewcząt w modelu koedukacyjnym potwierdził współczesną potrzebę renesansu szkolnictwa niekoedukacyjnego (*single sex-education*).

Badania A. Gromkowskiej-Melosik przełamują stereotyp postrzegania (nie)równości dostępu kobiet i mężczyzn do edukacji w szkolnictwie wyższym. Istotnie, w ostatniej dekadzie doszło w krajach wysoko rozwiniętych gospodarczo, także w Polsce, do znaczącej restrukturalizacji, w wyniku której to kobiety stanowią większość populacji kończącej z sukcesem studia. W pierwszej części książki mamy syntezę wiedzy z nauk społecznych, która w wyniku dociekliwości i subtelnego wydobywania na jaw rozproszonych i trudno dostępnych studiów z literatury angloamerykańskiej pozwala na dostrzeżenie dwóch podejść badawczych, a mianowicie: hierarchicznego, odwołującego się do teorii bezpośredniej hierarchii płciowej (*direct gender hierarchy*), i strukturalnego. Każde z nich pozwala na dostrzeżenie innych, a możliwych aspektów dyskryminacji jednych uczniów kosztem drugich. Docieramy dzięki tej publikacji do bardzo ciekawych danych na temat społecznych i psychologicznych zmiennych warunkujących odmienny sposób traktowania uczniów ze względu na ich płeć.

Wprawdzie mamy w kraju badania odnoszące się do tej problematyki w polskim szkolnictwie, tu nieco zmarginalizowane, że wspomnę chociażby ośrodek gdański (L. Kopciewicz) czy toruński (M. Chomczyńska-Rubacha), to jednak rekonstrukcja mechanizmów i procesów społecznych, które warunkują owe nierówności, a przeprowadzona na podstawie imponujących źródeł naukowych na Zachodzie, wnosi niezwykle znaczący wkład w rodzimą pedagogikę. Tę rozprawę czyta się jednym tchem, z podziwem dla struktury, logiki i spójności wyводу. W części metodologicznej jest precyzyjne i zgodne ze standardem badań jakościowych wyłożenie przesłanek własnych badań, które pozwoliły autorce na zweryfikowanie stopnia zgodności dotychczasowych teorii z kazusami kobiecych doświadczeń edukacyjnych i zawodowych.

Poszukiwanie dla wybranych przypadków danych biograficznie znaczących zwalniało autorkę książki z konieczności pozyskiwania danych reprezentatywnych, toteż bardzo dobrze się stało, że w wyniku przeprowadzonych wywiadów uzyskała dane rzeczywiście istotne dla sformułowanego przez siebie problemu.

Co wydaje się niezwykle trudne i ważne zarazem, ze względu na dość osobliwy wymiar diagnoz wśród kobiet sukcesu, jako badaczka musiała bardziej skupić się na zachowującym wiarygodność ukrywaniu pewnych informacji, aniżeli ich wydobywaniu na światło dzienne, by nie doszło do rozpoznania osób, z którymi przeprowadzała pogłębione wywiady. W moim przekonaniu A. Gromkowskiej-Melosik udało się nie przekroczyć granicy tajemnicy „wypowiedzi”, by zachować to, co jest niezwykle cenne dla zrozumienia zmiennych, które sprzyjały, jak i blokowały czy utrudniały rozwój własnej tożsamości osób badanych, przebieg procesu ich kształcenia i mimo wszystko dojście przez nie do sukcesu. Konfrontacja dwóch ról zawodowych – menedżerek i akademikzek – okazała się pasjonującą poznawczo, a przy tym wciąż nieobecną w dotychczasowych badaniach kobiecych karier. Jestem pod wrażeniem poradzenia sobie z ogromem materiału empirycznego, z umiejętnością jego dekodowania, ustrukturalizowanego zaprezentowania i – co jest nie tylko w tego typu badaniach najistotniejsze – zinterpretowania z wykorzystaniem znanych Autorce stanowisk teoretycznych, jak i wyników innych badań empirycznych.

Zgodnie z tym, o co upominał się w metodologii badań społecznych Aleksander Kamiński, całość badań i interpretacji ich wyników wieńczy interesująca typologia priorytetów życiowych respondentek w kontekście ich karier zawodowych i rodzinnego spełnienia. Świetnie rozpoznane scenariusze socjalizacji dziewcząt/kobiet powinno być inspiracją dla wszystkich pedagogów/wychowawców i nauczycieli w poszukiwaniu adekwatnych do ich potencjału rozwojowego form i metod edukacji, opieki i wychowania, które zaowocują jego maksymalizowaniem i – jak słusznie stwierdziła w zakończeniu – „alternatywą dla własnej tożsamości i «wychodzenia poza siebie»” (s. 489). Poznańska pedagog dostarczyła kolejnych, niezwykle ważnych argumentów na rzecz przełamywania stereotypów płciowych w edukacji i z jej powodu oraz wspierania osób w samorealizacji rodzinnej i zawodowej (z-)godnie z własną tożsamością płciową.

Jest to niewątpliwie rozprawa ważna nie tylko w sensie naukowym, ale i społecznym oraz politycznym, gdyż może rzutować na nowe rozwiązania w działalności ruchów emancypacyjnych oraz uwrażliwić edukatorów i polityków oświatowych czy społecznych na dotychczas niedostrzegane zjawiska kulturowych i autoedukacyjnych przemian. Nie ma się zatem co dziwić, że została w 2012 roku wyróżniona przez Wydział I Nauk Humanistycznych i Społecznych PAN Nagrodą Naukową im. Władysława Spasowskiego.

Bogusław Śliwerski

Mateusz Marciniak, *Orientacje konsumpcyjne młodzieży akademickiej. Perspektywa Baumanowska*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2011, 263 s.

Książka Mateusza Marciniaka *Orientacje konsumpcyjne młodzieży akademickiej. Perspektywa Baumanowska* to pozycja, jak potocznie się to określa, „na czasie”. Zaczniemy od tytułu. Wszystkie jego elementy – konsumpcja, młodzież akademicka i nazwisko profesora Zygmunta Baumana – mocno są obecne w humanistycznym dyskursie naukowym (i nie tylko). Konsumpcjonizm

to kategoria, przez którą socjologowie czytają współczesne społeczeństwa. Trwają, nie tylko na polu naukowym, zażarte dyskusje wokół konsumpcji. To co modne, nie pozostaje wobec konsumpcji obojętne – zawsze jest w jej imię lub przeciwko niej. Modne jest ekstremalne konsumowanie lub ekstremalne powstrzymywanie się od konsumpcji. Młodzież akademicka jako obiekt badań w czasach, gdy uniwersytet zmienia się tak dynamicznie, to obiecująca zapowiedź chwytającej aktualne problemy diagnozy. Badania nad konsumpcyjnymi orientacjami młodzieży to ważny głos w debacie nad neoliberalnym obliczem uniwersytetu. Skoro o uczeniach wyższych mówi się dziś w kategoriach handlowych czy produkcyjnych, skoro traktowane są jako fabryki czy działające na szeroką skalę punkty usługowe, to czy młodzież akademicka to już tylko konsumenci, którzy od edukacji na wyższym szczeblu oczekują jednego – dyplomu, który pomoże im się dobrze sprzedać i dużo zarobić? Tytuł omawianej książki zapowiada, że autor odpowie na te pytanie, a więc że nie uniknie tematów trudnych, ale i bardzo aktualnych.

I wreszcie Zygmunt Bauman. Niezwykle poczytny, wzbudzający wiele kontrowersji autor, wnikliwy analityk rzeczywistości, przez niektórych uznawany nawet za proroka. Nie wiem, co na to autor koncepcji „syndromu konsumpcyjnego”, ale można chyba powiedzieć, że Zygmunt Bauman jest modny, że panuje moda na Baumana (której ulega się z zaciekawieniem i w poczuciu dobrze zainwestowanego czasu). Wobec poglądów profesora Baumana nie przechodzi się obojętnie, dlatego tak wiele już napisano w dyskusji z nim i o nim. Brakowało jednak dotąd, i w tę lukę świetnie wpisał się Mateusz Marciniak i jego badania, empirycznej weryfikacji teorii Zygmunta Baumana. W tym właśnie sensie jest to książka na czasie, bo mierzy się z aktualnym tematem, z użyciem popularnych dziś kategorii, a argumentów dostarczają badania na dużej próbie.

Skoro o badaniach mowa, to są one zdecydowanie wartością prezentowanej pracy. Mateusz Marciniak jest członkiem kierowanego przez prof. Marię Dudzikową (zarazem promotora pracy doktorskiej, której zaadaptowaną do druku wersję omawiam) zespołu badawczego¹ działającego na Wydziale Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zespół ten prowadził wieloetapowe badania nad studentami UAM, którzy byli tzw. pierwszym rocznikiem reformy edukacji (ponad 1000 osób, reprezentatywna próba studentów wszystkich wydziałów UAM w Poznaniu). Cele realizowane w projekcie dotyczyły, najogólniej mówiąc, poznania szkolnych i uniwersyteckich doświadczeń badanych i określenia zasobów kapitału społecznego tej grupy. Wyniki badań publikowane są w serii wydawniczej „Maturzyści 2005’ – Studenci UAM w Poznaniu”. Omawiana książka to piąty tom tej serii, po *Doświadczeniach szkolnych pierwszego rocznika reformy edukacji. Studium teoretyczno-empiryczne* (red. M. Dudzikowa i R. Wawrzyniak-Beszterda), *Kapitale społecznym w szkołach różnego szczebla. Diagnoza i uwarunkowania* (M. Dudzikowa, R. Wawrzyniak-Beszterda, S. Jaskulska, E. Bochno, I. Bochno, K. Knasiecka-Falbierska, M. Marciniak), *Jak to jest być uczniem? Doświadczenia szkolne w metaforze młodzieży u progu studiów uniwersyteckich* (M. Dudzikowa) i *Jednostkowe i zbiorowe oblicza kapitału społecznego w uniwersytecie* (M. Dudzikowa, R. Wawrzyniak-Beszterda, S. Jaskulska, E. Bochno, I. Bochno, K. Knasiecka-Falbierska, M. Marciniak). Książki ukazują się sukcesywnie nakładem Oficyny Wydawniczej „Impuls”. To solidna diagnoza młodzieży uniwersyteckiej, unikatowa szczególnie dlatego, że badania prowadzone były wzdłuż czasu – do

¹ Członkowie zespołu: prof. zw. dr hab. Maria Dudzikowa (UAM w Poznaniu), dr Renata Wawrzyniak-Beszterda (UAM w Poznaniu), dr Ewa Bochno, dr Ireneusz Bochno, dr Sylwia Jaskulska (UAM w Poznaniu), dr Karina Knasiecka-Falbierska (UAM w Poznaniu), a na wczesnych etapach także Anita Famuła-Jurczak (Uniwersytet Zielonogórski) i Ewa Thuczek-Tadla (Uniwersytet Rzeszowski).

tych samych studentów docierano kilka razy od pierwszego do ostatniego roku ich studiów, co stało się przyczynkiem stworzenia ich edukacyjnej biografii i odtworzenia wizerunków poszczególnych szczebli edukacji w dobie reformy w Polsce. Dobrej, potwierdzonej otrzymanym grantem na realizację projektu, wsparciem władz UAM w Poznaniu i recenzjami wydawniczymi, merytorycznej jakości badań i ich opracowań towarzyszy dbałość wydawnictwa o jakość techniczną. Spójna szata graficzna, pastelowe kolory i twarde okładki sprawiają, że seria „Maturzyści 2005’...” rzuca się w oczy i zachęca do lektury nawet tych, którzy nie są profesjonalnie związani w edukacją.

Badania Mateusza Marciniaka są zatem częścią znacznie szerszej diagnozy. Można też jednak rozpatrywać je jako zupełnie odrębną całość, z własną, znakomicie opracowaną częścią metodologiczną. Cele badań to weryfikacja koncepcji syndromu konsumpcyjnego Zygmunta Baumana, analiza struktury orientacji konsumpcyjnej studentów UAM stworzenie typologii tych orientacji oraz wykrycie czynników, które różnicują zdiagnozowany stan rzeczy. Obszerny rozdział metodologiczny to centralna część opracowania. Bywa, że autorzy publikujący wyniki badań własnych (szczególnie prac doktorskich) bardzo skupiają się na części teoretycznej, po lekturze której czytelnika czeka rozczarowanie – znakomicie rozpracowane kategorie analizy nie przekładają się na założenia metodologiczne, których autor albo nie ujawnia wcale, albo relacjonuje zdawkowo. Jeśli jest to zabieg celowy, a zebrane dane oraz sposób ich analizy i interpretacji są wystarczające, można jedynie mieć do badacza pretensje, że nie dzieli się z czytelnikiem dobrym warsztatem. Gorzej, jeśli jakość części empirycznej jest mierna w porównaniu z częścią teoretyczną. Wtedy pozostaje niedosyt. Mateuszowi Marciniakowi można wręcz zarzucić, że zbyt szczegółowo prezentuje listę celów, problemów, hipotez, zmiennych i wskaźników oraz cały przewód myślowy prowadzący do takiej, a nie innej koncepcji badań. Można stawiać ten zarzut, ale widzę wiele zalet takiego stanu rzeczy, jak choćby to, że można zweryfikować, na ile projekt został rzeczywiście zrealizowany zgodnie z założeniami (czy na wszystkie postawione w tej części pytania udzielono dalej odpowiedzi). Widać też użytek, jaki z przyjętej teorii robi badacz i że rozumie cele, które stawia sobie i badaniom.

Metodologiczne podstawy badań własnych to fragment drugiego z siedmiu rozdziałów książki. Dwa pierwsze, teoretyczne, poświęcone zostały kategoriom kluczowym. Autor opisał, po pierwsze, jak rozumie pojęcia: konsumpcja, społeczeństwo konsumpcyjne, kultura konsumpcji. Zajął się także zagadnieniem młodzieży akademickiej (w perspektywie socjologicznej i psychologicznej). Zdefiniował i zoperacjonalizował pojęcie ‘orientacja konsumpcyjna’. Najistotniejsza jest jednak, w moim odczuciu, ta część, w której autor rekonstruuje model płynnonowoczesnego konsumenta Zygmunta Baumana. Poza naukowy wywód wykracza fragment zatytułowany „Jak czytałem teksty Zygmunta Baumana?”, w którym Marciniak pisze o trudnościach w pracy z tekstami profesora. Udostępnia czytelnikowi swój klucz do tych tekstów, relacjonuje, jak tworzył mapy po publikacjach Baumana, śledził jego wypowiedzi o społeczeństwie konsumpcyjnym na przestrzeni wielu lat. Treści te stanowiły, o czym pisze Marciniak, labirynt metafor, sensów, wątków, intertekstualnych interpretacji (s. 33). Jeśli można mówić o baumanologii (a sądzę, że można), to Mateusz Marciniak ma na pewno wkład w tę naukę, zanim podjął próbę weryfikacji syndromu konsumpcyjnego Zygmunta Baumana, przeszedł bowiem niełatwą drogę rekonstrukcji tej koncepcji i jej operacjonalizacji.

Rozdziały od III do VII to niezwykle szczegółowa analiza uzyskanych wyników. Autor określił stopień nasilenia orientacji konsumpcyjnej studentów wobec czasu, przestrzeni, przedmiotów, innych ludzi i siebie, wartości i społeczeństwa. Odpowiedział na pytanie o trwałość nasilenia orientacji konsumpcyjnej i o jej interioryzację i spójność. Opisał stosunek badanych do Baumanowskiego modelu konsumenta (na ile według studentów jest to model adekwatny

do rzeczywistości społecznej). Wyłonił wreszcie typy studentów ze względu na ich orientacje konsumpcyjne i przetestował szereg hipotez dotyczących możliwego związku z nimi wybranych czynników. Lista tych czynników jest imponująca. Marciniak nie poprzestał na najbardziej standardowo wymienianych zmiennych, takich jak płeć badanego, jego osiągnięcia szkolne, miejsce zamieszkania, wykształcenie rodziców czy standard materialny rodziny. Sprawdził także, jak do orientacji konsumpcyjnych studentów mają się: ich aktywność medialna i kulturalna, stosunek do wiary i praktyk religijnych, źródła utrzymania, poziom samooceny, poziom optymizmu życiowego, poziom zaangażowania w zajęcia akademickie, poziom aktywności obywatelskiej, dziedzina studiów, stopień nasilenia orientacji konsumpcyjnej rodziców (w opinii badanych), sytuacja osobista i zakres grona przyjaciół.

Interpretując uzyskane wyniki, Marciniak odnosi się do podstawowych tez koncepcji syndromu konsumpcyjnego. W ich myśl syndrom ten steruje członkami społeczeństwa, przenika wszystkie zakresy rzeczywistości. Mówi się o spójności syndromu (spełnia się jego warunki we wszystkich zakresach w podobnym stopniu), o tym, że jest on przeciwnym biegunem syndromu produkcyjnego i że kształtowany jest on w procesie socjalizacji. A jak jest w przypadku badanej próby? Czy w odniesieniu do studentów można mówić o syndromie konsumpcyjnym? Czy badania zwiększyły, czy zmniejszyły stopień pewności koncepcji Zygmunta Baumana? Pytania jak w dobrym kryminale. Nie zamierzam tego poznawczego napięcia zepsuć, cytując tu wyniki czy wnioski. Odpowiedzi na wszystkie pytania są logicznym następstwem wyводу, zostały jasno sformułowane w końcowej części książki, wszystkie wątki doprowadzone są do finału z zegarmistrzowską precyzją. Może uwolnienie się od niej dodałoby całości większej lekkości, relacja z badań ilościowych rządzi się jednak swoimi prawami (a Mateusz Marciniak z pewnością wyniki swoich badań publikował będzie także w formie publicystycznej). Jak się okazuje, filozoficzną koncepcję można wymierzyć i wskazać, które z jej elementów oddają rzeczywistość studenckiego życia, a które odbiegają od niej.

Dodam jeszcze, że autor nie pozostał obojętny wobec pytań o możliwość (czy raczej nie-możliwość) uogólnienia wyników badań własnych i o potrzebę ich kontynuacji. Z pokorą pisze o błędach, których się nie ustrzegł, i planuje dalsze naukowe poczynania. Kibicuje mu w tych planach sam profesor Zygmunt Bauman, który spotkał się z autorem i przyjął osobistą dedykację.

Mateusz Marciniak jest z wykształcenia psychologiem i pedagogiem. Jego rozprawa doktorska to opracowanie, które można właściwie nazwać socjologicznym. Choć w nauce obecne są dziś raczej trendy otwierające niż zamykające na różne punkty widzenia, choć nauka zmierza w stronę interdyscyplinarności, to wciąż mówi się o różnych kulturach badawczych pedagogów, psychologów i socjologów. Stawiałam więc sobie pytanie, jak Mateusz Marciniak udźwignie zadanie, które postawiło go na przecięciu tych naukowych światów. Udało mu się znakomicie, o czym świadczą nie tylko znakomite recenzje pracy (prof. Marii Czerepaniak-Walczak i prof. Agnieszki Cybał-Michalskiej), nie tylko możliwość publikacji pracy doktorskiej drukiem, którą otrzymał Marciniak od władz dziekańskich swojego Wydziału (Wydział Studiów Edukacyjnych UAM w Poznaniu), ale i nominowanie jej do Nagrody Prezesa Rady Ministrów za wyróżnione rozprawy doktorskie.

Warto przeczytać *Orientacje konsumpcyjne*... właśnie dlatego, że to praca interdyscyplinarna, pisana z poznawczym zaciekawieniem, z dużą naukową wyobraźnią i swobodą osoby, która z powodzeniem korzysta i łączy teorie i kultury badawcze wielu dziedzin nauki.

Sylwia Jaskulska

Przemiany seksualności w społeczeństwie współczesnym. Teoria i rzeczywistość, red. nauk. Zbigniew Lew-Starowicz, Katarzyna Waszyńska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2012, 382 s.

Książka *Przemiany seksualności w społeczeństwie współczesnym. Teoria i rzeczywistość* stanowi interdyscyplinarne spojrzenie na jedno z fundamentalnych zagadnień dotyczących człowieka, a mianowicie na jego seksualność. Przyjęta w publikacji wieloaspektowość ściśle wiąże się z trudnością, jaką w seksuologii stanowi jednoznaczne zdefiniowanie terminu 'seksualność'². Wynika to między innymi z tego, że dotyka ona właściwie całego obszaru funkcjonowania człowieka: emocjonalnego, psychicznego, fizycznego i społecznego, a także uwzględnia oddziaływania wielu czynników, tj. biologicznych, psychologicznych oraz społeczno-kulturowych. Autorzy recenzowanej publikacji ujmują więc seksualność człowieka z perspektywy medycznej, psychologicznej, edukacyjnej i społeczno-kulturowej, z jednoczesnym uwzględnieniem istotnych dla niej problemów na różnych etapach życia człowieka.

Wskazując na interdyscyplinarność książki, warto również podkreślić różnorodność profesji jej autorów, wśród których znaleźli się praktycy i teoretycy z dziedzin nauk humanistycznych i medycznych. Publikacja może zatem znaleźć czytelnika w szerokim gronie, z pewnością wśród pedagogów, psychologów, lekarzy, osób zajmujących się dydaktyką oraz terapią seksualną.

Zawarte w książce teksty uporządkowano w cztery części, zgodnie z kontekstem ujmowanej seksualności człowieka. Artykuły prezentujące wyniki badań własnych autorów zawierają tabele i wykresy.

Pierwsza część książki, zatytułowana *Rekonstrukcje seksualności. Konteksty i dyskursy*, wprowadza czytelnika w szeroki kontekst omawianego zjawiska, na który składają się kwestie związane z terapią seksualną, koncepcjami zdrowia i jego promocją, tożsamością i obrazem ciała, a także z tłem historycznym i postawami wobec seksualności w różnych społeczeństwach. Zagadnienie dotyczące terapii seksualnej przedstawione jest przez Zbigniewa Lwa-Starowicza w artykule *Podstawy terapii seksualnej*. Autor rysuje tło historyczne, przybliża pionierów terapii seksualnej oraz ich wkład w leczenie zaburzeń seksualnych. W dalszej części przedstawia najczęściej obserwowane w gabinecie seksuologa zaburzenia seksualne oraz wybrane metody ich leczenia. Lew-Starowicz prezentuje metody, które, choć nie są skomplikowane, cechują się wysoką skutecznością w warunkach leczenia ambulatoryjnego oraz domowego. Bardzo ważny w kontekście satysfakcji z życia seksualnego, a co za tym idzie, zdrowego i harmonijnego funkcjonowania w rodzinie i społeczeństwie, wydaje się wątek poświęcony trudnościom z uzewewnętrznianiem problemów seksualnych oraz różnic w tych zachowaniach pomiędzy kobietami i mężczyznami. Autor wskazuje również na zachodzące w obyczajowości i kobiecości vs męskości przeobrażenia, których następstwem jest zanikanie u mężczyzn postawy „twardzieła”, a pojawianie się jej u coraz bardziej wyemancypowanych kobiet. Otwartość i umiejętność ujawniania własnych problemów zdrowotnych jest, zdaniem autora, kluczowym czynnikiem zdrowia psychicznego i seksualnego, przy zastrzeżeniu, że równie szkodliwy jak purytyzm jest ekshibicjonizm.

Kolejny artykuł pierwszej części zatytułowany jest *Dyskurs zdrowia w społeczeństwie współczesnym: konteksty teoretyczne*. Autor – Zbyszko Melosik – podejmuje rozważania dotyczące ciała, zdrowia i choroby, które są bardzo istotne dla rozumienia społecznego i kulturowego

² K. Waszyńska, *Seksualność człowieka w aspekcie historycznym*. [W]: *Przemiany seksualności w społeczeństwie współczesnym. Teoria i rzeczywistość*. Red. Z. Lew-Starowicz, K. Waszyńska. Poznań 2012: 63–83.

kontekstu seksualności człowieka. Analizując różne koncepcje zdrowia, skłania czytelnika do stawiania wciąż aktualnych pytań dotyczących kierunków rozwoju współczesnego systemu leczenia oraz sposobów promowania zdrowia. Zbyszek Melosik nie próbuje dokonać oceny, która z prezentowanych przez niego koncepcji zdrowia jest najlepsza. Jest raczej zwolennikiem możliwie komplementarnego ich ujmowania. Namawia, aby każdy stworzył sobie „małą, prywatną koncepcję promocji zdrowia – eklektyczną i wartościową, w kontekście osobistym i codziennym”.

Artykuł Agnieszki Cybal-Michalskiej *Tożsamość w ponowoczesności – przyczynek do refleksji na temat społecznej konstrukcji obrazu ciała* wpisuje się w dalsze rozważania dotyczące cielesności człowieka, tym razem z perspektywy jego tożsamości. Autorka dokonuje rozważań nad wpływem dokonującej się w świecie globalizacji na konstytuowanie się indywidualnej tożsamości jednostki. Są to dzisiaj istotne rozważania, gdyż globalizacja wdziera się we wszystkie sfery życia człowieka, budząc wiele niepokoju. Agnieszka Cybal-Michalska, odwołując się do licznych autorów, odsłania różne aspekty globalizacji jako procesu uniwersalizacji, wieloznaczności, epizodyczności i sfragmentaryzowania. Autorka stawia ważne pytanie „czy pejzaż ponowoczesnego świata sprzyja konceptualizacji dojrzałej tożsamości jednostkowej oraz czy pojedynczy człowiek może być przygotowany do permanentnej autokreacji, gwarantującej satysfakcjonujące przeżywanie własnej osoby i swojego miejsca w ponowoczesnej rzeczywistości?”. Poszukując odpowiedzi, rozważa kwestię dzisiejszego rozumienia tożsamości, która na skutek procesów globalizacyjnych zmieniła swoją naturę³, jest raczej procesem nieustannego jej formowania⁴ i może przypominać „lekki płaszcz, który można w dowolnym momencie zrzucić z ramion i zamienić na inny”⁵. Autorka wskazuje również na potrzebę uwzględniania w pojęciu tożsamości takich kwestii, jak przeciwieństwo i odmiennność. Pokazuje związek formowania się tożsamości z wartościami kulturowymi, obecnym dzisiaj kultem ciała i młodości oraz konsumpcyjnym stylem życia.

Ostatni tekst pierwszej części książki, autorstwa Katarzyny Waszyńskiej, nosi tytuł *Seksualność człowieka w aspekcie historycznym*. Artykuł stanowi ciekawą podróż w historię seksualności człowieka, dzięki czemu możliwe staje się zrozumienie uwarunkowań współczesnych zachowań seksualnych, które różnią się nie tylko międzykulturowo, ale również w ramach tej samej kultury oglądanej w perspektywie dłuższego czasu. Jak słusznie zauważa autorka, różnorodne zachowania seksualne, określane często mianem „wynałazku” dzisiejszego pokolenia, mają swoje korzenie w historii, w przekazach przodków. Na przestrzeni dziejów poddawane były różnym wpływom: wiedzy o anatomii człowieka, tabuizacji, filozofii i religii, polityki i gospodarki czy wreszcie mody i mediów. W historii seksuologii, która odzwierciedla różne konstelacje postaw wobec seksualności, Katarzyna Waszyńska opisuje cztery okresy: 1) przedhistoryczny, 2) obserwacji i dociekań przednaukowych (trwający do przełomu XVIII i XIX wieku), 3) wiedzy przedseksualnej (XIX wiek) i 4) okres wiedzy seksuologicznej (XX wiek). Artykuł prezentuje również rozwój seksuologii w Polsce, początki wprowadzania edukacji seksualnej młodzieży, działalności naukowej oraz tworzenia różnych struktur (placówek i organizacji) zajmujących się seksualnością człowieka.

Druga część recenzowanej książki zatytułowana jest *Edukacja seksualna. Wybrane aspekty*. Pierwszy z tekstów tej części podejmuje bardzo ważny i nieustannie powracający nie tylko w literaturze naukowej, ale również w życiu codziennym i w mediach, problem edukacji

³ B. Misztal, *Teoria socjologiczna a praktyka społeczna*, Kraków 2000: 144–145.

⁴ E. Wnuk-Lipiński, *Świat międzyepoki*, Kraków 2004: 207–209.

⁵ Z. Bauman, za: B. Misztal, *Teoria socjologiczna a praktyka społeczna*, Kraków 2000: 150.

seksualnej. W artykule *Edukacja seksualna jako forma ochrony i promocji zdrowia seksualnego* Ewa Kasperek-Golimowska rozważa dylematy: czy dzieci i młodzież w ogóle należy edukować seksualnie? Jeśli tak, to kiedy rozpoczynać edukację? Jakiej wiedzy ma ona dotyczyć? Jakie wartości promować? Kto powinien prowadzić edukację seksualną – rodzice czy szkoła? Z omawianą kwestią wiążą się kolejne pytania, a mianowicie: czy poszerzanie wiedzy seksualnej pobudza młodych do wcześniejszej inicjacji seksualnej, a także czy popularyzacja informacji o środkach antykoncepcyjnych wzmacnia aktywność seksualną młodzieży? W poszukiwaniu odpowiedzi na powyższe pytania autorka przytacza wyniki badań oraz prezentuje wypowiedzi zarówno zwolenników, jak i przeciwników edukacji seksualnej. Analizuje również prawne podstawy prowadzenia w szkołach edukacji seksualnej (zajęcia „wychowanie do życia w rodzinie”), a także omawia jej cele oraz treści programowe. W dalszej części artykułu autorka zajmuje się efektywnością edukacji seksualnej i odnosi ją do potrzeb edukacyjnych młodych osób, a także do międzynarodowych uregulowań dotyczących praw człowieka. Ostatnia część artykułu Ewy Golimowskiej-Kasperek stanowi szeroki przegląd literatury w odniesieniu do różnych modeli promocji zdrowia, w tym zdrowia seksualnego.

Kolejny artykuł drugiej części książki nosi tytuł *Przejawy seksualności dziecka w wieku przedszkolnym – kontekst edukacyjny*. Autorka, Katarzyna Waszyńska, rozpoczyna go mottem D.W. Hafnera „Edukacja seksualna tak naprawdę zaczyna się w sali porodowej”. Dla czytelnika staje się więc oczywiste, że dziecko uczy się własnej seksualności od samego początku. Pierwszymi nauczycielami stają się rodzice, choćby przez fakt odmienności swoich płci. Autorka charakteryzuje różne aspekty rozwoju dziecka w wieku przedszkolnym, w szczególności skupia się na tych związanych z jego seksualnością. Omawia również trudności, jakie towarzyszą dorosłym, gdy podejmują próby rozmów z dzieckiem o rozmaitych sprawach związanych z jego ciałem, płcią i seksualnością, w tym używania adekwatnego słownictwa. Artykuł zawiera wskazania dla wychowywania i edukowania seksualnego przedszkolaków, ukazuje liczne normalne i istotne rozwojowo zachowania seksualne dziecka, którego wiek (2 do 7 lat) często kojarzony jest z okresem aseksualnym, zatem wszelkie zachowania seksualne (autoerotyczne, zabawy erotyczne) mogą budzić u rodziców obawy, wstyd i zakłopotanie. Autorka zamieszcza w swoim tekście wykaz dostępnej na rynku polskim literatury dotyczącej edukacji seksualnej dziecka, co dla rodziców i edukatorów stanowi cenną pomoc.

Izabela Fornalik w artykule *Edukacja seksualna osób z niepełnosprawnością intelektualną. W poszukiwaniu właściwego modelu* porusza problematykę, która w ostatnich latach zajmuje coraz liczniejszą grupę badaczy. Autorka przyznaje jednak, że nadal „...stąpamy małymi krokami, często po omacku, ciągle zażenowani wątpliwościami...”. Zadaje jednocześnie pytania, czy możliwa jest zmiana i jakie powinny być podjęte kroki ku wprowadzeniu do polskich placówek edukacyjnych i terapeutycznych dla osób niepełnosprawnych intelektualnie właściwych działań w obszarze edukacji seksualnej. Izabela Fornalik, dzięki wieloletniemu doświadczeniu w edukacji seksualnej jako edukator zarówno niepełnosprawnej młodzieży, jak i specjalistów oraz rodziców mających podjąć te działania, spogląda na kwestie seksualności w bardzo pragmatyczny sposób. Jasno precyzuje, jak rozumie pojęcie seksualności, wskazując tym samym obszary do pracy edukacyjnej. Są nimi, oprócz współżycia seksualnego, również identyfikacja płciowa, orientacja seksualna, intymność, miłość czy prokreacja. Autorka omawia w swojej pracy istotne z punktu widzenia edukowania podstawy prawne do realizacji tych działań wśród grup młodzieży o różnym stopniu niepełnosprawności intelektualnej, które nie są jednakowe dla każdej z tych grup. Wskazuje również, kto powinien zajmować się edukacją w tym obszarze oraz jaki powinien być model kształcenia tych osób. Kluczową rolę w omawianej kwestii autorka przypisuje rodzicom, którzy powinni otrzymać wsparcie właściwych osób i instytucji

w zakresie, jaki wynika z ich własnych trudności, obaw czy niedostatków wiedzy. Artykuł zawiera ponadto wiele cennych wskazówek dla działań edukacji seksualnej w placówkach dla osób niepełnosprawnych intelektualnie.

Część drugą publikacji zamyka tekst Joanny Dec „Czym skorupka za młodu nasiąknie...”, czyli o stereotypach dotyczących seksualności w podręcznikach do „wychowania do życia w rodzinie”. Autorka podaje w nim przykłady stereotypów dotyczących seksualności, jakie można spotkać w niektórych podręcznikach do zajęć z przygotowania do życia w rodzinie. Stereotypy te dotyczą rodziny, płci, aktywności seksualnej, metod sterowania płodnością oraz mniejszości seksualnych. Autorka podkreśla również, że kwestie dotyczące seksualności człowieka, a tym bardziej edukacji seksualnej, zawsze budziły wiele emocji i kontrowersji, co nie sprzyja celom właściwie rozumianej edukacji seksualnej dzieci i młodzieży.

Kolejna, trzecia część książki zatytułowana jest *Seksualność człowieka w aspekcie rozwojowym*. Pierwszy z tekstów tej części, *Biografia seksualna młodych dorosłych*, autorstwa Katarzyny Waszyńskiej, zawiera wyniki badań własnych autorki, których celem było poznanie i analiza historii życia seksualnego (biografii seksualnej) studentów znajdujących się w okresie wczesnej dorosłości. Na podstawie analizy przedmiotu oraz badań pilotażowych autorka wybrała pewne wydarzenia o charakterze seksualnym, które pojawiały się u badanych studentów od dzieciństwa przez adolescencję do wczesnej dorosłości. Jednocześnie prowadząc badania rejestrowała dodatkowe parametry związane z analizowanymi zdarzeniami, takie jak np. towarzyszące emocje, nadawane zdarzeniom znaczenie oraz poziom satysfakcji. Wśród analizowanych zachowań znalazły się: zabawy seksualne w okresie dzieciństwa, masturbacja dziecięca, bycie świadkiem zachowań seksualnych osób dorosłych, masturbacja w okresie dojrzewania, petting, pierwszy orgazm, fantazje seksualne, sny erotyczne i inicjacja seksualna. W badaniach ujęto również zachowania o cechach parafilii: seks grupowy, przyglądanie się zachowaniom seksualnym innych osób, podejmowanie zachowań seksualnych z osobą poniżej 15. roku życia oraz zachowania seksualne z nakładaniem odzieży płci przeciwnej. Otrzymane przez autorkę wyniki stanowią bazę do ciekawych rozważań na temat zachowań seksualnych dzieci, adolescentów i młodych dorosłych.

W kolejnym tekście recenzowanej książki, *Masturbacja dziecięca*, autorki Anna Gulczyńska i Weronika Stefaniak stawiają sobie za cel scharakteryzowanie przyczyn i form dziecięcej masturbacji. Autorki omawiają zarówno normatywne, jak i patologiczne zachowania autoerotyczne. Wskazują również na istotną funkcję prawidłowej edukacji seksualnej dziecka. Nie bez znaczenia dla właściwego rozwoju seksualnego dziecka staje się poziom wiedzy jego rodziców, szczególnie w odniesieniu do zachowań autoerotycznych dziecka. Autorki podkreślają, że większość opiekunów utożsamia czynności związane z autostymulacją dziecka z patologią. Wielu rodziców nie odróżnia zachowań rozwojowych i normalnych od tych, które prowadzą do zaburzenia. Uwagę czytelnika zwraca przyjęty przez autorki pogląd, że to właśnie rodzina stanowi najważniejsze i naturalne środowisko kształtowania wiedzy i postaw dziecka wobec jego własnej seksualności, a szkoła pełni w tym jedynie funkcje pomocniczą. Potrzebna jest otwartość i chęć rodziców do szczerych rozmów, autentyczność i klimat wzajemnego zaufania, by mogli stać się dla własnych dzieci wsparciem w tak ważnym dla ich rozwoju aspekcie.

Alicja Długolecka w tekście *Rozwój psychoseksualny dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością ruchową i intelektualną* porusza kilka istotnych kwestii związanych z budowaniem tożsamości seksualnej w tej grupie młodych osób. Pierwsza z nich dotyczy specyficznego systemu wychowania w rodzinie z niepełnosprawnym dzieckiem, który jest efektem pewnych zachowań dziecka wynikających z jego niepełnosprawności ruchowej lub intelektualnej, a które zmieniają postawę rodziców względem dziecka. Kolejna kwestia dotyczy możliwości zapewnienia dzie-

ciom z niepełnosprawnością ruchową lub intelektualną właściwego środowiska rozwoju akcentującego płciowość dziecka, uwzględniającego odpowiednią do jego rozwoju stymulację, czy tak ważne kontakty z rówieśnikami. Szczęólnego znaczenia nabierają te kwestie wraz z wiekiem dziecka oraz malejącą zdolnością kierowania własnym rozwojem. Autorka zwraca uwagę na konieczność stwarzania przez rodziców obszaru autonomii i samodzielności, a także rozumienia i akceptacji zachowań seksualnych ich dzieci szczególnie w okresie dojrzewania. Kluczowa dla wychowania i edukacji seksualnej jest, zdaniem Alicji Długołęckiej, psychoedukacja seksualne rodziców i opiekunów, a także udzielanie im szerokiego wsparcia niezbędnego w sytuacji długotrwałego przeciążenia, zwłaszcza emocjonalnego.

Interesujące zagadnienie podejmuje Katarzyna Waszyńska w artykule *Fantazje i sny erotyczne w okresie dojrzewania i wczesnej dorosłości*. Autorka omawia wyniki własnych badań prowadzonych na populacji studentów w wieku 22–28 lat. Ich celem było sprawdzenie, czy treść i częstotliwość fantazji i snów erotycznych różnią się w trzech ważnych momentach życia seksualnego człowieka, tj. w okresie dojrzewania, po inicjacji seksualnej i we wczesnej dorosłości. Artykuł zawiera liczne tabele przedstawiające uzyskane wyniki, a także przegląd innych badań z omawianej tematyki.

Trzecią część publikacji zamyka artykuł *Funkcjonowanie seksualne kobiety dojrzałej w okresie poprokreacyjnym* autorstwa Zbigniewa Bielana i Izabeli Stankowskiej. Autorzy poruszają ważną tematykę, która jednak nie jest chętnie podejmowana w opracowaniach i dyskusjach z powodu społecznego naznaczenia. Słusznie zauważają, że choć kobiety w okresie poprokreacyjnym znacząco ograniczają skłonność do mówienia o swoim życiu seksualnym, to jednak ten obszar ich życia wciąż istnieje. Artykuł podejmuje tematy związane z trzema płaszczyznami procesu starzenia wpływającymi na sferę aktywności seksualnej kobiet: biologicznej, socjoekonomicznej i psychicznej. Płaszczyzna biologiczna odnosi się do zmian w funkcjonowaniu fizjologicznym, socjoekonomiczna do przestrzeni, w której żyją kobiety, natomiast płaszczyzna psychiczna koncentruje się na zmianach w sferze procesów psychicznych, osobowości i subiektywnych doświadczeń. Autorzy kończą swoje rozważania cenną konkluzją „styl życia seksualnego dojrzałej kobiety daleki jest od wykorzystania możliwości, jakie współcześnie oferuje medycyna, seksuologia i psychologia, a nade wszystko danego sobie prawa do osiągnięcia możliwie najwyższej jakości życia”.

Ostatnia część publikacji, zatytułowana *Seksualność człowieka w perspektywie społeczno-kulturowej*, zawiera pięć tekstów dotyczących problematyki seksualności człowieka w różnych kontekstach społecznych i kulturowych.

Pierwszy z artykułów, *Wybrane aspekty seksualności studentów w Polsce i we Francji. Kontekst społeczno-kulturowy* autorstwa Eweliny Flatow, stanowi prezentację wyników badań własnych. Badaczka dokonuje porównań wybranych zachowań seksualnych między grupami studentów z Polski i Francji. Przyjęte przez nią pytania badawcze dotyczą rozkładu zmiennych: podejmowanie aktywności seksualnej, podejmowanie aktywności seksualnej z partnerem, wiek inicjacji seksualnej, stosowanie prezerwatywy podczas aktywności seksualnej oraz deklarowanych przyczyn podejmowania aktywności seksualnej bez użycia prezerwatywy. Badania autorki stanowią źródło interesujących obserwacji dotyczących stosowania prezerwatywy jako środka antykoncepcyjnego, co ma znaczenie dla działań profilaktycznych HIV.

W tekście *Jakość i trwałość współczesnych związków partnerskich. Propozycja skali* autorzy, Barbara Jankowiak i Łukasz Kaczmarek, dokonują analizy form życia małżeńskiego i rodzinnego pod kątem ich jakości oraz trwałości. W nieustannie zmieniającej się rzeczywistości społeczno-kulturowej obserwuje się alternatywne wobec małżeństwa, jako podstawowej formy rodziny, style życia społecznego. Spotkamy więc różne układy wzajemnych powiązań seksu-

alnych i rodzinnych, które nie zostały usankcjonowane prawnie i/lub nie mają biologicznego rodzicielstwa⁶. Większość Polaków nadal jednak postrzega małżeństwo jako największą szansę na trwałą relację opartą na zaangażowaniu i miłości. Autorzy przedstawiają różne czynniki, które wpływają na jakość i trwałość takich układów. Barbara Jankowiak przedstawia interesującą propozycję własnej skali do badania tych parametrów, która na obecnym etapie charakteryzuje się trafnością teoretyczną i skłania do dalszych prac rozwijających tę skalę.

Kolejny artykuł autorów Roberta Kowalczyka, Krzysztofa Nowosielskiego, Katarzyny Wąszyńskiej i Joanny Ślusarczyk analizuje *Psychologiczne uwarunkowania wzajemnej atrakcyjności w diadach męskich homoseksualnych*. W badaniach własnych autorów uczestniczyło 46 mężczyzn homoseksualnych tworzących jednopłciowe diady. Analizie poddano takie parametry, jak: płeć psychologiczna, poczucie więzi w diadzie, atrakcyjność wzajemna, wartości, potrzeby. Przedstawione badania zasługują na uwagę, choć ze względu na trudności w realizowaniu tego typu przedsięwzięć empirycznych (ograniczone możliwości dotarcia do osób homoseksualnych, kontekst sytuacyjny prowadzenia badań) uzyskane wyniki autorzy odnoszą ściśle do badanej populacji.

Próbę odpowiedzi na pytanie „Czy istnieją różnice w seksualności osób wychowanych w rodzinie z problemem alkoholowym i osób wychowanych w rodzinie nie dotkniętej tym problemem” podejmuje Monika Filipiak w artykule *Rodzinny kontekst problemów seksualnych osób z syndromem DDA*. Autorka prezentuje częściowe wyniki badań własnych szerszego projektu badawczego. Dysponujemy dzisiaj bogatą literaturą dotyczącą psychospołecznego funkcjonowania osób z syndromem DDA. Mało jednak prac dotyczy aspektu seksualności tych osób. Badania autorki przyczyniają się zatem do uzupełniania tego obszaru wiedzy. Wśród analizowanych przez nią parametrów znalazły się: rola seksu (czym jest dla mnie seks), postawy wobec seksu, częstotliwość kontaktów seksualnych, zachowania seksualne o charakterze parafilii. Uzyskane przez badaczkę wyniki sugerują, że rodzic alkoholik oraz wzrastanie w rodzinie alkoholowej mogą predysponować do wystąpienia problemów seksualnych w dorosłym życiu.

Recenzowaną publikację zamyka artykuł Kajetana Tworka *Psycholog i pedagog jako osoby zawiadamiające o popełnieniu przestępstwa i przesłuchiwanie w charakterze świadka w postępowaniu karnym – z uwzględnieniem specyfiki przestępstw przeciwko wolności seksualnej*. Podjęta przez autora tematyka jest niezmiernie ważna, gdyż dotyczy zasad prawnych regulujących kwestie poufności przekazywanych w zawodowej relacji pomagania informacji o czynach przestępczych. Autor w przystępny sposób przeprowadza czytelnika przez obowiązujące przepisy prawne regulujące kwestie tajemnicy oraz obowiązku zgłaszania czynów przestępczych (w tym przestępstw przeciwko wolności seksualnej), wskazuje na subtelności różniące obie sytuacje. Omawia również zagadnienia związane z rolą pedagoga i psychologa jako świadka oraz biegłego w postępowaniu karnym. Artykuł jest bardzo pomocny nie tylko pedagogom i psychologom, ale również osobom pełniącym kierownicze funkcje w publicznych instytucjach zatrudniających na etatach pedagogów i psychologów, a także klientom tych osób i instytucji.

Książka *Przemiany seksualności w społeczeństwie współczesnym. Teoria i rzeczywistość* stanowi ciekawą kompozycję różnorodnych spojrzeń na seksualność człowieka. Autorom publikacji udało się podjąć w przystępny sposób niełatwe zagadnienia, a także zgromadzić cenny materiał badawczy. Dla jednego czytelnika może ona stanowić źródło ważnej wiedzy teoretycznej i/lub praktycznej, dla drugiego stać się inspiracją do dalszych poszukiwań czy badań.

Katarzyna Włońskiak

⁶ A. Kwak, *Rodzina i jej przemiany*, Warszawa 1994.